

S A M E R A K K A C H

KOZMOLOJİ VE MÎMÂRÎ

*İslâm Geleneği
ve Tasarım Süreci
Üzerine Okumalar*

EDITÖR SEYYİD HÜSEYİN NASR

Çevirmen: Dr. Mîmar Esin Tümer

NI
NEFES
çeviri

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	11
ÖN SÖZ.....	13
YAYINCININ ÖN SÖZÜ	17
OKUYUCUYA NOT	19
KISALTMALAR	21
GİRİŞ.....	23
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR.....	26
ÖZGÜNLÜK SORUSU	28
BÖLÜM 1: AKLA DAYALI DÜZEN ANLAYIŞI.....	31
KOZMOLOJİ: GENEL BAKIŞ.....	31
SEMBOİZM: ELEŞTİREL BİR BAKIŞ.....	35
DİNLERİN TRANSANDANTAL (AŞKIN, ÜSTÜN) BİRLİĞİ	37
PERENNİAL FELSEFE	39
MODERNİZM VE MÂNEVÎ GERİLEME	41
SEMBOİZMİN GEREKLİLİĞİ.....	43
TÂRİH VE SEMBOİZM	47
TEORİK UZAKLAŞMA.....	52
TASAVVUF.....	53
ORTAYA ÇIKIŞI.....	54
YAKÎN.....	57
İBNÜ'L-ARABÎ.....	58
SEMBOİZM: TASAVVUF PERSPEKTİFİNDEN	62
TANIMLAR.....	64
ŞEHÂDET VE GAYB ÂLEMİ.....	67

UZAKLIK VE ÂCİZLİK.....	70
HAKİKATİN GÖLGESİ.....	72
FARKLILAŞAN MEVCÛDİYETİN ZİNCİRİ.....	76
HAYAL GÜCÜNÜN ARACILIĞI.....	81
HAYAL ETMEK, BİLMEK VE YAPMAK.....	87
İLÂHÎ DEĞERLER.....	92

BÖLÜM 2: METAFİZİK DÜZEN.....	99
VAROLUŞ VE VARLIK.....	99
ZÂHİR VE BÂTIN.....	99
GEOMETRİNİN YERİ.....	100
VARLIĞIN BİRLİĞİ (VAHDET-İ VÜCÛD).....	102
VARLIK MERTEBELERİ.....	105
İLK RUH.....	109
KAVRANAMAYAN.....	109
İLÂHÎ MEVCÛDİYET.....	113
VAHDET VE KESRET.....	114
İLK TEZÂHÛR.....	114
İKİNCİ TEZÂHÛR.....	119
DÖRTLÜK KAVRAMI: TAŞMANIN YAPISI.....	120
ÜÇLEME: OLUŞUN DÜZENİ.....	127
İNSANIN DURUMU.....	130
YARATILIŞIN ÖZÜ.....	130
İNSÂN-I KÂMİL.....	132
İKİ TİMSAL.....	133
İNSANIN MİZÂCI.....	135
İNSANIN CİSMİ.....	136
İNSANIN SÛRETİ.....	140
KELİMENİN DOĞUŞU.....	144
BİR KİTAP OLARAK ÂLEM.....	145
ELİF.....	150
BE.....	152
BE HARFİ İLE ALTINDAKİ NOKTA ARASINDA GEÇEN MONOLOG..	153
KELİMENİN OLUŞU.....	155
VARLIK AĞACI.....	158
VARLIĞIN GEOMETRİSİ.....	160

BÖLÜM 3: KOZMİK DÜZEN	163
İLK TASARI.....	163
RAHMÂNÎ NEFES.....	165
TAHAYYÜL OLAN NEFES	168
“BULUT” VE KOZMİK SÜRETLER.....	170
EMİR ÂLEMİ	171
YARATILIŞ ÂLEMİ	177
ARŞ VE KÜRSİ	177
CENNET BAHÇELERİ.....	183
GÖKLER VE YERLER.....	187
ZAMAN VE MEKÂN.....	195
BÖLÜM 4: MÎMÂRÎ DÜZEN	205
GÖKYÜZÜNÜ SEYREDERKEN.....	205
MEKÂNSAL DÜZEN.....	207
MERKEZÎ ÖRGÜTLENME.....	208
DOĞRUSAL ÖRGÜTLENME	213
TEMEL İLKELER ÜZERİNE ARAYIŞ.....	214
KUTSAL VE MÎMÂRÎ	218
KUTSAL VE KUTSAL OLMAYAN	218
KUTSAL VE KUTUPLAŞMA	220
KUTSAL VE FAZİLET	222
KUTSAL VE ÖTEKİLEŞTİRME	225
TASARIM VE KOZMİK PARADİGMALAR.....	226
YÖNLENME	228
VAKT VE MEKÂN	230
GÖK BAHÇELERİ.....	234
HAKİKAT ÜLKESİ VE NUR KENTİ.....	236
KÂBE: İLK EV	239
DÜNYANIN MERKEZİ	241
KOZMİK AKS	244
MEKÂNSAL YAYILMA, ZAMANDA FARKLILAŞMA	246
ÜÇLEME VE DÖRTLEME	250
CÂMÎ VE İBÂDETİN ÜÇÜNCÜ BOYUTU.....	255
MUHAMMEDÎ MODEL.....	256

İBÂDET VE MÜŞÂHEDE	258
İBÂDET VE MEKÂN AKUSTİĞİ.....	262
NAMAZDAKİ DURUŞLAR VE UZAMSAL İFÂDESİ	265
BİRLİĞİN BÜTÜNLÜĞÜ VE BÜTÜNLÜĞÜN BİRLİĞİ	268
SEMÂ VE İDRAK	268
SON SÖZ: MÎMARLIK VE KOZMİK HABİTAT	271
ARAPÇA EL YAZMALARI	275
KAYNAKÇA	277

TAKDİM

Geleneksel bilgelik dünyayı, her şeyin bir şeye bağlandığı bir algıyla ele alıyordu. Var olanlar birbirine, sadece anlamsal düzeyde ve bir açıklama dizgesi içinde değil, ontolojik ve kozmolojik ilmeklerle de bağlıydılar. Kozmolojik anlatı, en yukarıdan en aşağıya bütün varlık sahasını aynı piramidin içinde tasavvur etmeyi mümkün kılıyordu.

Elinizdeki kitap, bu irtibatların çarpıcı bir bağlantı içinde ele alınmasını sağlıyor. Göksel bir düzen tasavvurunun, yersel bir düzen tasavvuruna, İslâm ölçüğünde nasıl etki ettiğini göstermeyi deniyor. Nasıl bir evren tasavvur ettik de böyle bir mîmârîye ulaştık sorusu zor bir sorudur ve cevabı bir çırpıda verilemeyecek türden bir soruşturma demektir. Özellikle, yöresel farklar, millî katkılar, iklimsel faktörler hesaba katıldığında iş daha da karmaşıklaşmaktadır. Bir mîmârî tercih, sadece ideolojik veya kozmolojik arka planlardan değil, bu andığımız somut ihtiyaçlardan da beslenmektedir çünkü.

Yazar, öncelikle gelenekselci ekole ve ardından da İbnü'l-Arabî'ye dikkat çekmekte haklıdır. Gelenekselci ekolün düşünürleri, çağımızın kozmolojisini yitirmiş bir çağ olduğunu savundular. Yer ile gök, kutsal ile kutsal dışı arasındaki ilişkiye dair önemli entelektüel üretimler yaptılar. Özellikle sanatın mânevî olanın dışı vurumu olduğu yönündeki görüşlerinin hâlâ etkili olduğunu ve belki de en popülerleşmiş görüşlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Kozmoloji ve Mîmârî'nin yazarı da gerek kutsalın ve gerekse kutsal sembolizmin mîmârîdeki izlerini ufuk açıcı biçimde tâkip ediyor.

Kitap, farklı ilgilerden ve mesleklerden okurlarını bulduğunda bereketli bir tartışma başlatabilir. Mîmârî açıdan parlak olmayan seçimlerin kurbanı olan bir ülke olarak bu tartışmaya şiddetle ihtiyacımız var.

Abmet Murat Özel

ÖN SÖZ

Küçük bir çocukken Şam'a kar yağdığında sevinirdim. Sokakta arkadaşlarla oynamak şüphesiz çok eğlenceliydi fakat asıl keyif o vakte kadar kimsenin bilmediği "gözetleme" keşfimde gizliydi. Işık huzmesine bakan mutfak penceresinin önündeki kanepeye çıkıp, sessizce ve zarifçe düşen kar tanelerini hareketsiz seyretmekti oyunum. Karın süzülüşüne odaklandığım o büyümlü anlarda kar taneleri âniden durur ve ben yükselmeye başlardım. Bunun sadece bir illüzyon olduğunu biliyordum. O anda gözlerimi kırıp, hareketsiz yeniden daldardım; ta ki yükselme hissi canlanana kadar... Bu gözetleme oyununu saatlerce oynardım. Daha yoğun kar yağışı, daha hızlı yükselme hissi ve daha yoğun konsantrasyon, yolculuğumun daha sakinleşmesi anlamına geliyordu. Olağan dışı durgunluğumdan genellikle şaşkına dönen ailem, benim için endişelenirdi ve ben yüzlerindeki bu şüphe dolu ifâdeye bakıp tüm masumiyetimle "Karı seyrediyorum..." derdim.

Karın kirli beton duvarlara düşüşü doğrudu, bu koşulda yalan söylemiyordum ama onlar yine de ne yaptığımı anlayamıyorlardı. Bu sevimli hile, benim iyi korunmuş sırrım olarak kalırdı. Bâzı uzun süreli konsantrasyonlarda, yükselme hissi vücûdumun derinliklerine sızdıkça, sanki sonsuz bir alana sessizce süzülüyormuşum gibi sürekli yukarı doğru, bitmeyen bir çekilme (mîraç) hissi verirdi. Sıklıkla bunun gerçek olmasını dilerdim. Benim dünyamın güzel mavi sınırı olan gökyüzünün gerisinde neyin yattığını öğrenmeye hevesliydim. Allah'ın korku dolu ama aynı zamanda fevkalâde diyârına göz atmak için bastırılmış bir istek duyuyordum. Tanrı'nın nerede yaşadığını görmek istiyordum! Bu bakma oyununun beni oraya asla götürmeyeceğini biliyordum ama Tanrı'nın yaşadığı yerin farklı bir dünya (âlem) olduğundan emindim.

Büyüdüğümde hayal kırıklığı ile öğrendim ki bizim dünyamız mavi gökyüzünün ötesine uzanmakta ve daha ötesinde ne yattığını bira-

kın, gerçekten sınırlarını dahi bilmediğimiz bir boşluktaız. Milyarlarca yıl önceki başlangıcından bugüne dek evrenin genişlemeyi hiç bırakmadığını ve dünyanın sınırsızlığını, insanın âciz hayal gücünün bunu kavrayamayacağını, Big Bang ile öğrenmeye başladım. Sonuçta benim çocukluk oyunum sihirli güçler ile dolu olsaydı bile, uzun göz dalmalarımın beni hiçbir yere götüremeyeceğini düşündüm. Yıllar sonra kozmolojiye ilgi duymaya başladığımda, çocukça tefekkürümün temelsiz fanteziler olmadığını anlamak hoş bir sürpriz oldu. Dünya, küçük kafamın anlayabileceğinden çok daha büyük olabilirdi, evren bilimcileri için hâlâ sınırları zor bilinen bir dünya vardı. Sadece bu da değil; bunun yanında bilinen sınırların ötesinde, sonsuza açılan bir alan (gayb), nûrânî bir yapı, rûhânî varlıklar gibi bilinmeyenler vardı. Her ne kadar düşününce gibi olsa da hepsi güzel masallar gibi görünüyordu, kötü zamanlar için iyi gelen ama modern dünyanın bilimsel yaklaşımlarından oldukça uzak... Katı, haz veren, değerli olmak dışında pek fazla şey yokmuş gibi görünen Şam günlerimde, dünyevî sınırları olan, teknik bir disiplin veya disiplinmiş gibi gözükten, Mîmarlık okudum. Bir dizi garip durumlar zinciri beni, arkadaşlarımın uzaklığını tarif etmek için kullandığı, halk dilinde “Tanrı’dan hemen önce” olarak tanımlanan gizemli ülkeye, Avusturalya’ya götürdü. Gerçekten de daha önce Şam dışına seyahat etmemiş bir genç için Avustralya, kutsal Kudüs kadar uzak ve hayâlî bir yerdi. Ta ki tüm noktaları birbirine bağlayarak, farklı ilgi alanlarımı odak noktasına taşıyan, Orta Çağ metafiziği, kozmoloji ve sembolizm çalışan iki ilhâm kaynağı öğretmen Peter Kollar ve Adrian Snodgrass ile Sidney’de karşılaşınca kadar. O zamandan bu yana, sonunda bu kitabın yazılmasına kapı açan yola koyulduk. Mîmarlık hayatım boyunca kendimi, sınırları çizilmiş evrenin -tasarım, düzen ve anlam- zorluklarını ve kozmik düşüncenin insan eylemlerini ve mekânsal ihtiyacını nasıl şekillendirdiğini keşfetmiş biri olarak görmüştüm. Ancak, İslâm kozmolojisine, tasavvufa ve mîmarlığa yolculuk uzun, zorlu ve ıssız oldu.

Okuyacağınız metin farklı aşamalarda kaleme alınmıştır lâkin yeniden aynı projeye başlayacak olsam, muhtemelen farklı biçimle ele alırdım. Yolculuk boyunca birçok insan eserimi etkilemiş, desteklemiş ve kolaylaştırmıştır. Hepsine derinden borçluyum. Peter Kollar, konuya ilgimi ateşledi. Adrian Snodgrass, doktora araştırmamı yü-

rüttü ve düşüncem üzerinde çok büyük etkiye sahip oldu. Modern öncesi kavramları nasıl anlamaya çalışacağımı, mânâlarını nasıl takdir edeceğimi ama en önemlisi modern dünyanın öğretisi içinde nasıl geçerli kalabildiklerini öğretti. Ahmad Shboul, çeviri ve yorumlama becerilerimi geliştirmemde bana yardımcı oldu ve İslâmî geleneğe dair bilgimi genişletti. Onun danışmanlığı ve arkadaşlığı yıllar boyunca çok değerli olmuştur. Yasser Tabbaa'nın yorumları ön çalışmalarımı geliştirmeme yön verirken, Seyyid Hüseyin Nasr'ın cömert tavsiye ve desteği, çalışmalarımın yararına inanmama vesile olmuştur. İki isimsiz okuyucunun olumlu ve olumsuz eleştirileri birçok iyileştirmenin yapılmasını sağladı. AKPIA'nın MIT'deki ziyaretçi katılımcı programı, MIT ve Harvard'daki kıymetli kaynaklara erişimimi sağladı ve Nasser Rabat'ın sıcak ve cömert desteği, bu ziyaretimi daha da unutulmaz kıldı. Gülru Necipoğlu dikkatimi Osmanlı metinlerine yönlendirdi ve çok keyifli müzakerelere ortak olmamı sağladı. Şam'ın Esad Kütüphanesi'ndeki, özellikle el yazması ve fotoğraf bölümünden pek çok isme yıllar süren yardım ve destekleri için, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nden AnnaLee Pauls'a Arapça el yazmalarının kopyalarını elde etmemdeki yardımları için ve Sin Jee Li'ye grafik tasarımlar için özel teşekkür ediyorum. Son olarak, süreç boyunca sevgi, ihtimam ve desteklerini sürdüren karım ve iki oğluma en derin şükranlarımı sunuyorum. Aileme ayıracığım değerli zamanlardan onları mahrum etmeme, bu kitabın bitmeyeceğine dair dile gelmeyen şüphelere rağmen, bana inanmaya devam ettiler.

OKUYUCUYA NOT

Aksi belirtilmedikçe, Arapça kaynaklardan yapılan tüm çeviriler bana âittir. Aynı çevirilerin başkaları tarafından yapılmış olduğu değerlendirildiğinde veya görüldüğünde, dipnotlarda referansları verilmiştir. Aksi belirtilmedikçe, Kur'an'dan yapılan tüm çeviriler M. Pickthall, A. J. Arberry, N. J. Dawood ve A. Y. Ali.'nin tefsirlerinden uyarlanmıştır. Tefsirler, bağlamsal anlam ve tutarlılık talebine istinaden değişmektedir. Dipnotlarda kaynaklar târih ve yayınevi bilgileriyle verilmiştir. Bibliyografyada ise kaynaklara âit tüm detaylar sunulmuştur. Geleneksel Arapça kaynaklar kolay anlaşılabilmesi açısından kısa tanımlamaları ile veya kısaltılmış olarak kullanılmıştır.*

* Çevirmenin ve editörün notu: Çeviriye esas sözlük, Kubbealtı Lugatı olup özel isimler ve kavramlara yönelik esas kaynak İslâm Ansiklopedisi'dir. Parantezler, köşeli parantezler, tek ve çift tırnak kullanımı, italik kelimeler, dipnot kısaltmaları gibi yazarın özgün tavırları kitabın aslına sadık kalınarak yansıtılmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Müslüman İlahiyat âlimi ve mutasavvıf Gazzâlî (ö. 1111), ünlü eseri *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* kitabında ilginç bir benzetmeyi hatırlatır. Bir mîmar, boş/beyaz bir zemin üzerine bir ev çizer ve onu çizilen *detaya* göre varlığa taşır.¹ Sanki yerlerin ve göklerin (âhiretin ve dünyanın) *yaratıcısı* gibi dünyanın başlangıcından sonuna her şeyin yazılı olduğu Levh-i Mahfuz'un bir örneği gibi önce yazar, çizer ve sonra yazılı örnek üzerinden yaratır. Bu kitap, birçok yönden, bu önermenin keşfi ve geleneksel İslâm anlayışında, felsefeye ve teolojiye âit bağlamları ortaya çıkarmaya çalışmanın bir ifâdesidir. Genel olarak kitap, dînî düşüncenin ve fikirlerin, insan tasarımı ve hareketinin (zanâatının) mânâsını anlama bağlamında, sanat ve din, yaratıcılık ve tinsellik (mâneviyat) arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Özel olarak ise mutasavvıflar arasından çok etkili olan bâzı şahsiyetlerin kozmoloji ve kozmogoni ile ilgili görüşlerini ve bu görüşlerin mîmârî ve mekânsal organizasyonla irtibatını ele almaktadır. Amaç, kitabın isminden de anlaşılacağı üzere tasavvufî fikirlerin mîmârî okuması üzerine yeni bir yorum inşâsıdır. Böylelikle, binalarda, yerleşim alanlarında ve çevremizde karşımıza çıkan mekânsal düzen eğiliminin tasavvuf literatürüyle bağlantısını kurarak, bu eğilimlerin kozmolojik fikirlerle anlamlı bir bütün teşkil etmesini sağlamaya dönük bir yaklaşım sergilemeye çalıştım. Bu çerçevede metafizik, kozmoloji ve mistisizm, tektonik (mekânsal hareketlilikle ilgili) ifâdeler barındırabilecek ve mekânla anlamlı bağlar kuracak şekilde yeniden gözden geçirilmiş ve yeni bir yoruma tâbi tutulmuştur denilebilir.

Bu yorumlamanın merkezinde, çok katmanlı derin bir dünya görüşünden gelen mekânsal hassâsiyet nosyonu vardır. Tanımlanamayan, estetik dışı bir ön yargı ve istîdat; kozmolojik, coğrâfî, kütleli ve düşünülerek tasarlanmış düzen arasında mekânsal idrâke arabuluculuk eder. İslâm dünyasında hâkim olan âhenk ve mekânsal düzen

¹ al-Ghazâlî, *İhyâ'*, 3:20-21.

anlayışının arka planında, sosyopolitik ve kültürel şartları da aşan daha geniş bir dînî-kozmozolojik kavrayış -ezelî ve ebedî var olma- yer almaktadır. Metinlerle yapılar bir arada düşünülerek bu kavrayışın izi sürülür. Evet, bu şifreli düzenin çok zengin farklı yansımaları zaman içinde görülse de altında yatan ana fikir dikkat çekici biçimde sabittir, aynıdır. Bu sabitliğinin altında yatanı bulmak ele alınmaya çalışılmıştır. Uzay geometrinin bir biçimi gibi izlenen mekân organizasyonu anlayışında, yerel sosyopolitik ve kültürel koşulların gerisinde, kendi manifestosuna sahip din kozmolojisi anlayışının yattığını savunuyorum.

Kozmosla ilişki coğrafya ve insan -yapısal özellikleri ve birbirleriyle bağlantıları- ile ifâde edilmiş ve açıklanmış, mekânsal yaklaşımlar da doğal olarak kabul görmüş bilimsel anlayış ve teknolojik yeterlilikler çerçevesinde tariflenmiştir. Bugün, modern mekân anlayışımız geçtiğimiz beş yüz yılın olağanüstü bilim ve teknolojik gelişmeleri ile şekilleniyor. Güneş sisteminin keşfi, perspektifin bulunması, kamera ve bilgisayar sistemleri, modern fizik -kuantum ve astrofizik-, telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişmeler ve son zamanlarda siber uzayın konuşulması mekândan beklentilerimizi de dönüştürmektedir. Son yirmi yılda birçok aydınlatıcı çalışma, bu dönüşümler için değerli bilgiler verdi ve gerçeklerin insan algısındaki kritik kaymalarını titizlikle haritaladı.²

Günümüzün sınırsız ve sonsuz evren bilgisinin aksine, Müslümanlarda, kozmos sonlu, sınırlı ve astronomik olarak tanımlanabilen sınırlar içinde düşünülüyor ve tanımlanıyordu. Evrenin tamamı; geometri, sayılar, alfabeler vasıtasıyla idrak edilebilirdi. Merkezinde insanların yaşadığı ve dış sınırlarını da tamamen kaplayan ilâhî kürsî, iç içe geçen halkalar şeklinde düşünülmüştü. Uzay ve zaman, ilâhî kürsîde sona erdi ve varlığın kutsal âlemlerine eşiği oluşturdu. Orada ve ötesinde, farklı mekân ve zaman şekilleri hâkim oldu. İlâhî kürsî, dünyevî olandan farklı bir uzamsallık anlayışı ile dikdörtgen şeklinde tahayyül edilmişti. Berzah kabulü ile ilâhî kürsî hem fiziksel hem de metafiziksel dünyanın parçası olarak görüldü. Geometrinin tanımladığı düzen ile kozmosun düzeni karşılıklı, karmaşık bir mamsal ilişki içinde kabul edildi.

2 Örneğin, Péres-Gómez, Wertheim, Foster ve Harries'in çalışmalarına bakınız.

Bu anlayışa göre hiçbir şey saklı veya belirsizlik içinde değildir, her şey dikkatle yerleştirilmiştir. İslâmî kaynaklar, kozmos hakkında oldukça detaylı betimlemelere yer verir. Müslüman düşünürlerin yanı sıra sûfîler, Gazzâlî'nin "metinsel" içeriğini görsel üsluba döken, varoluşun temel düzenini ve evrenin temel tasarımını gösterir sayısız geometrik diyagramlar sunar. Bu kitap böyle bir diyagram serisini incelemektedir. Çoğu modern öncesi kozmolojik diyagramlar dâiresel ve simetrik olarak düzenlenmiştir. Dünya açıkça yuvarlak ve simetrik planlı bölünmeler şeklinde ifâde edilmiştir.

Bu tür bir bütüncül anlayış bugün maalesef mümkün değil. Kozmos, basit geometrik diyagramlarda temsil edilemeyecek kadar karmaşık hâle geldi. Daha da önemlisi fiziksel mekân anlayışı tüm gerçekliği ile evreni kapladı, ilâhî olana yer kalmadı.

Kozmik yapının sınırlılığı, idrâki ve şeffaflığı dünyayı alegorik terimlerle düşünmeyi mümkün kıldı. Böylece evrenin oluşumu ve yapısını, insan bedeni, yeryüzü coğrafyası ve bir bina ya da kent formu gibi diğer doğal ve insan yapımı nesnelere karşılaştırdı. İslâmî metinler, kozmosu, coğrafyayı, insan bedenini ve yapılı çevre arasındaki bütünleştirici ilişkilerin nedenlerini açığa çıkaran etkin örneklerle doludur. Bu bütünleştirici duygu, kozmos, coğrafi yapı, insan bedeni ve mimarlığı bir araya getirir, teorik bir arabulucuya ihtiyaç duymadan, birbiri içinde algılanmasını sağlar. Bunu göstermek çalışmanın amacıdır. Bugün, bütünleştirici bakış açısı parçalanmıştır, her bir kavram kendi dünyası içinde ele alınmaktadır. Süreç için de bütünleştirici metafizik düzen parçalanmıştır. Sonuç olarak, anlaşılmasız matematik keşmekeşi içinde kozmolojik fikirler insanların yaşamları ve mekân anlayışları üzerindeki felsefesini, önemini, öncelliğini yitirmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, İslâm kozmolojisi temelinde mekânsal hassâsiyetimizin modern bilim ve teknoloji ile çarpıcı biçimde yeneden şekillendiğine dikkat çekmektedir.

Modern öncesi metinlerle ve târihî yapılarla çalışırken, geçmişi yeniden yapılandırma veya gerçekten neler olduğunu verme iddiasında değilim. Amacım, mistik referanslar çerçevesinde metinler ve tasarımlar ile fikirlerin ve formların önemli bağlantıları hakkında bir okuma sunmak. Analizler, İslâm'ın entelektüel ve sanatsal gelenekleriyle ilgilenenlere, daha da ileri çalışmalar gerektiren bu zor alanda bir ışık tutabilir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Araştırmanın tanımlayıcı parametreleri, (geleneksel İslâm kozmolojisi, mîmârî ve mistisizm) hem kavramsal hem de metodolojik olarak birçok üstesinden gelinemez zorluk sergilemekte. Bu zorluklarla baş ederken tatmin edici cevaplar bulmayı başarmış gibi yapmıyorum. Yorumlamalarda, zorlandığım oldu. Bir kere zengin bilimsel, dînî ve folklorik boyutları olan İslâm kozmolojisi külliyatlı ve zor bir alan. Sadece bir örnek metinden yola çıkarak târihsel bağlamda bu kompleks yapıyı indirgemek zor. Aynı şey ana akımlar arasındaki ilişkiler nedeniyle tasavvuf için de geçerlidir. Bununla birlikte, sınırlandırıcı eğilim, disiplinler arası bir çalışma için kaçınılmazdır. Çalışmanın üç geniş sahasında küçük çapta geçişler yakalanması için iz sürülür.

Onuncu yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar uzanan, tanımlanmış bir târihsel bağlam içindeki fikirlere ve düşünme tarzına odaklandım. Bu, İslâm dünyasındaki “gelenek” tanımı ile uyuşabilirken, on sekizinci yüzyıldan sonra kavram ve uygulamaları görmezden gelmek gibi on altıncı yüzyıldan beri Avrupa’da gerçekleşen modernitenin eş zamanlı olarak Müslümanları izole etmesindeki sıkıntılarının da farkındayım. Târihî bağlamda, İslâm dünyasının en etkin ve görkemli ismi olarak gösterilen İbnü’l-Arabî’nin (ö. 1240) eserleri, ana rehberim oldu. Bununla birlikte, İbnü’l-Arabî’nin fikirleri ve öğretileri temelsiz biçimde (kendiliğinden) ortaya çıkmadı, zengin bir gelenek içinden vukû buldu. Bu nedenle, Orta Çağ İslâmî anlayışında bâzı kozmolojik kavramların sürekliliği ve tutarlılığı bağlamında ondan önceki ve sonraki sûfîlerin yazılarında fikirleri görülür.³

Sofistike tasavvuf geleneğinin ardındaki fikirlerin sûfîler tarafından ne kadarının diğer insanlarla, özellikle tasarımcılarla ve zanâatkârlarla ne yaygınlıkta paylaşıldığı sorusuna odaklanan mîmarlık ve tasavvuf arasındaki ilişki başka bir sorgulama alanıdır. Paylaşımın bahsedilebilse bile bu sorgulamaya âit kaynaklar ve araştırma, bu çalışmadakinden farklı bir kaynakçayı gerektirir. Benim çalışmam, iki târihî unsuru bir araya getirmektedir: Metinler ve yapılı çevre. Önce tekrar eden mekânsal düzeni tanımladım ve ardından kozmolojik

3 Tasavvufî birçok yaklaşım yirminci yüzyılda Sûfî Ahmed el-Alevî’nin (ö. 1934) yazılarında da izlenebilir. Bu, Orta Çağ döneminin ötesinde bile tasavvuf düşüncesinin tutarlılığını göstermektedir. Bkz. Lings, 1973.

fikirlerin izini sürdüm. Her ikisi de aynı dönem, geleneksel İslâm'ın ürünü olmasına rağmen, muğlak bir bağ varmış gibi gözükmekte kezâ aralarındaki ilişki öncelikle onları birbirine bağlayan târihsel kanıtlara değil, mekânın verdiği duyguya bağlı olarak mantığını kurulamaktadır. Mekânın eylem gücü, metin ve obje arasındaki bağdan çok daha komplikedir.

Mîmârîye atıfta bulunan İslâmî kaynakların birçoğunda mîmarlıkla ilgili çelişkili bir yaklaşım da bulunur. Bazen yolculuk içindeki bir olayda, bazen bir devlet adamının biyografisinde, mitlerde, anekdotlarda, bazen de kutsalda veya bilimsel unsurların içinde farklı izlerle işlenen mîmârî eylem sürekli çekim ve aynı anda uzaklaşma (ilgisiz kalma) şeklinde açığa çıkar. Örneğin, 10. yüzyılın sûfî ve filozoflarından İhvân-ı Safâ, bir yapının tasarım ve üretim süreçlerine ilişkin referanslara; 10. ve 11. yüzyıldan fizik ve optik âlimi İbnü'l-Heysem, görme, görsellik, algılama ve estetik kriterler üzerine çalışmalarına; 12. yüzyıl gezginlerinden İbnü'l-Jubayr, ziyaret ettiği mekân ve binaların geniş betimlemelerine yer vermiştir. Ama sadece mîmârî özelinde bir tartışma hâlen yoktur. İhvân, Vitruvius'un tapınak oranları ve insan oranları (*Vitruvius Man*) tartışmalarına kuvvetle benzer biçimde insan vücudunun oranları hakkında ayrıntılı bir analizi müzik üzerine yazdığı bir bilimsel çalışmanın bir bölümü içinde yapar. Bu örnekler üzerinden mîmarlık üzerine Orta Çağ İslâmî dünyasında bir kaynak bulunmuyor. Tıpkı Vitruvius veya Alberti'de olduğu gibi bize ulaşan mîmarlık hakkında az bir bilgi misali bir mîmârî teori veya tasarım kastı hakkında aktarım yok. Hatta hermenötik istihraçlarda da aynı kanaat öne çıkar.

Benim yorumlamamdaki strateji, kozmoloji içinde mîmarlığı önceleyen mistik yazıtlarda, disiplinler arası ilişkinin ana belirleyicisi “*emir ve bu emire cevap*” üzerinedir. Sembolik temaları kullanarak, kutsal ile beşer arasındaki kuralın (denge-düzen) mistik bir yörüngesini yansıtmayı hedefledim. Bu çalışmada sembolizm, bir kişinin zihninde, İlâhî olan ile kul arasındaki yolculuğu ve farklı seviyelerdeki birlikliliklerini, ilişkilerini, karşılıklı ihtivâsını ve varoluşlarını gösteren kavramsal bir enstrüman olarak anlaşılmalıdır. Yörünge, çizdiği hat ile farklı seviyelerindeki varoluşun karşı karşıya gelme hâline referans verir ki, ilâhî varlık ile beşer seviyesindeki varoluş arasında “oluşsal

S A M E R A K K A C H

KOZMOLOJİ VE MÎMÂRÎ

*İslâm Geleneği
ve Tasarım Süreci
Üzerine Okumalar*

EDİTÖR SEYYİD HÜSEYİN NASR

Elinizdeki kitap, mîmarlık, kozmoloji ve tasavvuf arasındaki bağlantıyı ortaya koyan disiplinler arası etkileyici bir çalışma. Literatüre yeni çeviriler, basılmamış kaynaklardan alıntılar ve pek çok görsel unsur ekleyen bu kitapta Samer Akkach, İslâm sanatı içinde mîmârî mekân anlayışının aşkın olanı ve kutsalı nasıl yansıttığını bize gösteriyor.

Oldukça geniş bir tasavvufî metin taraması içeren Kozmoloji ve Mîmârî’de, büyük sûfi İbnü’l-Arabî’nin çalışmalarına ayrı bir ihtimam ile eğilen Akkach bizi, teolojik kavrayış içinde ele alınan zaman ve mekân kavramlarının, mîmârî ürünü nasıl şekillendirdiğine dair bir seyre davet eder. Orta Çağ merkezîyetçiliği içinde süreklilik gösteren bu mekânsal hassasiyet; teolojinin, kozmoloji, kutsal coğrafî alanlar, insanın cismi ve yapıları açısından kavrayışı ile de desteklenmiştir. Geometrik olarak tanımlanmış ve düzenlenmiş bu âlemde, hiçbir şey tecrit edilmiş olarak veya belirsizlik içinde durmaz; her şey birbiriyle ilişkili ve hassas bir hiyerarşi içinde konumlandırılmıştır. Bu hiyerarşik düzeni detaylandıran Kozmoloji ve Mîmârî, İslâmî gelenek içinde yaşayanların bu bağlar çerçevesinde dünyayı tanımlamalarının önemini gösterirken kozmoloji anlayışının, yapılar ve gündelik yaşam içindeki tezâhürüne dikkat çekiyor. İslâm kültürü ve estetiği, mîmarlık târihi, sanat-din ve yaratıcılık-mâneviyat ilişkisi üzerine önemli bilgiler içeren son derece özgün içeriğe sahip bir eser.

“Konusu son derece özel ve önemli olan bu kitabın değerinin altında, başka bir yerde rastlayamayacağınız öze mahsus bir alt yapı yatıyor. Bugüne kadarki birikimim çerçevesinde böyle bir esere denk bir kitap ile karşılaşmadım.”

Keith Critchlow
İslamî Desenler: Analitik ve Kozmolojik
Bir Yaklaşım’ın yazarı

ISBN: 978-605-9901-79-6

9 786059 901796

NI
NEFES
çeviri